

איתן בלום

שורשי הגזענות הישראלית

אֶרֶא

הסדרה להיסטוריה יהודית

עורך הסדרה:
פרופ' אבי אלקיים

איתן בלום

שורשי הגזענות הישראלית

הוצאת אֶרֶא

Etan Bloom
Roots of Israeli Racism

עריכה לשונית: **אילנה שמיר**

מסת"ב: 978-965-7773-95-6 ISBN:

© כל הזכויות שמורות להוצאת אִדְרָא, תל אביב

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר מידע,
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי – אלקטרוני,
אופטי, מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט,
אלא ברשות מפורשת מאת בית ההוצאה לאור שתניתן מראש ובכתב.

נדפס בישראל תשפ"ה – 2025
© Copyright 2025 by Idra Publishing
IdraPublisher@gmail.com
idra.org.il

סידור, עימוד, לוחות והדפסה: **א. אורן הפקות דפוס בע"מ**, 'שד' רוטשילד 109, תל אביב

תוכן העניינים

9	תודות
11	פתיחה: נקודת המבט של החוקר
15	הקדמה
17	מבוא: גזע וגזענות בעידן המודרני
18	דרוויניזם חברתי ואאוגניקה
20	גזע, מדע והיהודים באירופה
27	היהודים, מדע־הגזע והציונות
31	פרק א: בידול המזרחי בראשית התגבשות התרבות הארצישראלית
35	מ"יהדות השרירים" עד "טיפוס המכבי"
47	המזרחים הראשונים – תימני העלייה השנייה
59	התקבלותם של יהודי תימן בפלסטינה-א"
69	פרק ב: המזרחים והעלייה המהירה בשנות החמישים
72	עליי[ו]ת שנות החמישים
79	המערכת הפוליטית והעלייה
97	ממד המהירות וסטראוטיפיזציה
105	הטרנספורמציה של ההון הסמלי להון חומרי
110	הפרודוקטיביזציה של המזרחי
119	המיליטריזציה של המזרחי
127	פרק ג: הסלקציה של המזרחי
	הבידול בתוך קבוצת המזרחים – "התימני הטוב" מול
143	"המרוקאי הרע"

149	הבידול של המזרחי במרחב הגאוגרפי
152	בידול בהשגיה – מחנות העולים והמעברה
164	עיירת הפיתוח – בידול בהרחקה
169	הבידול הבין־דורי
183	הבידול של המזרחי במערכת החינוך
186	בחירת המורים
188	הבידול של המזרחי בצה"ל
195	פרק ד: המזרחים מנקודת המבט של המזרחים עצמם
195	המזרחים, המודרניזציה והתרבות הערבית
214	הפוליטיקה המזרחית של ההתקבלות
222	ש"ס והיפוך ההיררכיה הסמלית
228	הפיצול בזהותם התרבותית של המזרחים
229	קזבלן ובניית הזהות התרבותית ה"מזרחית"
243	הייצוג והשכפול של המזרחי
249	פרק ה: טיפוסים או עמדות של מזרחים
249	הבלתי־מסוגל
250	המתכנס
251	המהפך
252	המסתגל
261	המסתגל והיבדלותו מקבוצת המזרחים ה"רעים"
272	המשתכנז
277	העוקף ממערב
282	הפוזיציה היהודית־ערבית
286	האופציה ההיברידיית
291	סיכום
295	רשימת המקורות
313	מפתח נושאים ושמות

לעילוי נשמת הוריי,
יהודה (ליאון) ואלגריה בלום ז"ל

תודות

בראש ובראשונה ברצוני להודות לפרופ' איתמר אבן-זהר ופרופ' סנדר גילמן שליוו אותי במהלך מחקריי בכלל ובכתיבת הספר הזה בפרט, על העצות יקרות הערך, ההשראה והאהבה.

אני רוצה להודות מקרב לב לפרופ' יהודה ניני ז"ל על הערותיו המלמדות, לד"ר יצחק לאור על אבחנותיו החדות ועידודו, למנשה עידה שליווה אותי מראשית מסעי בהקשבה פעילה וייעוץ, לד"ר אילנה שמיר על עריכתה הלשונית המסורה והממקדת, לאלי אורן על ההקשבה והעיצוב היסודיים, ולפרופ' אבי אלקיים על ברכתו משיבת הרוח.

כמו כן ברצוני להודות מעומק הלב למי שעזרו לי באינספור צורות: הרצל שוברט, פרופ' רקפת סלע-שפי, לימור בלוס-גרינר, מוטי גרינר, ד"ר קציעה אלון, איז'ו לייבוביץ, פרופ' דן דינר, אודליה פרידמן, ד"ר ארי בראל, פרופ' אבנר בן זקן, ד"ר סנאית גיסיס, חגי רביד, דורון מזרחי, אורי לוי, אילן שאול, אילן עידה, לקוראים האנונימיים מהוועדה המדעית, וליקירותי שרון פרס, ולילי-יאל בלוס.

סיון תשפ"ה, יולי 2025

פתיחה: נקודת המבט של החוקר

בפעם האחרונה שפרסמתי טקסט על גזענות ומזרחים¹, היו חוקרים וחוקרות מזרחים ואשכנזים שהגיבו בהרמת גבה ואפילו בזעם: איך זה שבלום כותב על מזרחים. לפיכך הרגשתי שעליי לספר מעט על עצמי כדי שתובן נקודת המבט שלי כחוקר, שאני מניח שיש לה השפעה על מחקרי, אם כי אני משתדל להיות אובייקטיבי ככל האפשר.

בילדותי חייתי במרחב כפול שנראה לי אז אחד. אבי עלה בשנות החמישים לישראל ממלבורן אוסטרליה, ואימי עלתה אותה עת מטנג'יר, מרוקו. סבא וסבתא שלי האוסטרלים גרו בסביון, וסבא וסבתא שלי המרוקאים גרו בחולון.

ביום שישי היינו לובשים בגדי חג לבנים ונוסעים לסביון לביקור, שתינו שם תה וקוקיז והיו שם סוכריות בטעם פירות עטופות בנייר מעודן בקערית זכוכית קריסטלית. לאימא שלי קראו שם תמיד עליזה במקום בשמה "אלגריה", כי לסבי לא היה נוח לבטא את שמה. אימי הייתה גאה בשמה ולא הסכימה לשנות אותו בעלייתה לישראל. אך כאן, בסביון, מול הסבא האמיד, היא נכנעה, אם כי בדרך הביתה הייתה לפרקים מרעימה צעקות על אבי מחמת זיכרון העוקץ התמידי שהוריו התנגדו לנישואין עם מרוקאית.

הווילה של סבא וסבתא שלי בסביון הייתה מוקפת מדשאות ועצי זית, וגן רחב עם הדורים, תפוחים, אפרסקים וכרם קטן שאשכולות הענבים שבו נעטפו בשקיות נייר חומות כדי שציפורים לא יטעמו מהם. הצמחים הגיעו

1 בלום, איתן, השכפול של המודל 'מזרחי' בשדה החברתי הישראלי: שנות החמישים והעלייה המהירה, עבודת מ"א, אוניברסיטת תל אביב, 2003.

מהגליל שסבי וסבתי היו קשורים לאדמתו; הם נולדו בראש פינה בסוף המאה התשע-עשרה, מהילדים הראשונים של "חובבי ציון", אנשי העלייה הראשונה. הם גם היו מהיורדים הראשונים לאוסטרליה.

בשבת היינו נוסעים לחולון, לשכונת בלוקים עם חול, שהייתה תמיד בהכנה לפיתוח שבושש להגיע. קפצנו על המיטות שהיו גם הספות, וחיבקנו את הבנות־דודות, וסבתא הייתה מפנקת אותנו בפרוסות לחם מרוחות במרגרינה שבוקה עליהן סוכר בנדיבות. על ברכיו של סבא שלי, שבמרוקו היה מתקן סירים, סוחר זעיר ובונה סוכות, הייתי יושב וקורא מהסידור והוא היה מאושר, וצוחק צחוק גדול משמחה על שנכדו קורא עברית יפה כמגשים את מצוותו – ושיננת.

כך פיתחתי בהדרגה את מה שפייר בורדייה מכנה הביטוס מפוצל², שאפשר לי להחליף זהויות תרבותיות, מה שמכונה בספרות "מעבר בין זהויות אתניות" (ethnicity switching)³, ולשחק אותה מזרחי בשעת הצורך, אם כי מחמת חזותי המעורבת, ברוב המקרים לא עברתי כאשכנזי אסלי. במהלך חיי נקלעתי פעמים רבות למצב שבו בן שיחי הבחין באי־התאמה בין שמי האשכנזי לחזותי המזרחית, ואמר: "אתה בלום אבל לא נראה כזה". עם הזמן למדתי להקל על בן שיחי ובנימה מתנצלת, מתוך מה שנקרא בספרות דריכות אתנית⁴, הייתי אומר "אני חצי חצי", ומסביר את זהויותי האוסטרלו־מרוקאית. כדי לרכך את אי־הנעימות שנגרמה למאן שהוא מהפיצול בין חזותי לזהויות, ניסיתי לומר ש"אני גם וגם" – אבל זה הגביר בי את תחושת הפיצול. כיום אני אומר שאני "היברידי", ומנסה לאתגר את שומעיי בדיבורים תאורטיים על מעלותיה של ההיברידיות בכלל ושל זהות תרבותית בפרט.

כשיצאתי מהארץ בנמל התעופה, שלוש פעמים עצרה אותי משטרת הגבולות במטרה לברר מדוע חזותי המזרחית אינה הולמת את שמי. פעם פגשתי סטודנטית שעבדה בביקורת בנמל, והיא סיפרה שיש מקרים בהם עבריינים ממוצא מזרחי ברחו מהארץ באמצעות דרכונים גנובים של אשכנזים,

2 Barlösius, Eva, "Pierre Bourdieu: Transformation Societies and the Middle Class", in: *close up*, no. 2 (2014), pp. 37-51

3 Chen, Ina, and Jui-Chung, Allen Li., "Changing self-identification among immigrants in the United States", *Frontiers in Sociology* 10 (2025): p. 10

4 Williams, David R., Hedwig Lee, and Chiquita Collins, "Racism-related vigilance: A neglected factor in racial/ethnic disparities in health", *Population Studies Center Research Report* 13-805, University of Michigan, 2013

פתיחה: נקודת המבט של החוקר

ומה שהסגיר אותם הייתה אי־התאמה בולטת בין חזותם לשמם. עד היום יש הנחיה במשטרת הגבולות לזהות אי־התאמה בין החזות לבין השם ולחקור את החשוד בה.

השתעשעתי ברעיון לשנות את שמי למלכא־בלום, כשם משפחת אימי, או מוטב לבן־הרוש־בלום כשם המשפחה של סבתי, אבל למרות שזה אולי יותר מדויק מבחינת משטרת הגבולות, ויתרתי לעת עתה על הרעיון הזה. זהות תרבותית, כפי שאראה בהמשך בהרחבה, היא דינמית וגמישה ומשתנה תדיר, בהתאם לשדה החברתי שהפרט נתון בו.

הקדמה

ספר זה מבוסס על מחקרים שערכתי בשלושים השנים האחרונות. הפרק הראשון מבוסס על עבודת הדוקטור שלי על ראשית הציונות הארצישראלית בפלסטינה-א": "ארתור רופין ותכנון התרבות הארצישראלית". חלקו השני מבוסס על עבודת המחקר שערכתי במסגרת התואר השני: "השכפול של המודל 'מזרחי' בשדה החברתי הישראלי – שנות החמישים והעלייה המהירה". את החלק השלישי כתבתי במהלך השנים וטרם פרסמתי.

בשנתיים האחרונות עברתי על מחקרי, תיקנתי והוספתי להם מידע ותובנות ממחקרים שנערכו בשנים האחרונות, וניסיתי לשרטט את דפוסי הגזענות הישראלית החל מראשיתה בעלייה השנייה עד ימינו. החלק הראשון של הספר דן בשלבים בהם נוצרו ההגדרות הראשונות של המזרחי הארצישראלי, האב הקדמון של המזרחי הישראלי, ונקבעו גבולותיו. חלקו השני של הספר עוסק בדרך בה שוכפל והואץ השימוש בדגם "מזרחי" בעקבות גלי העלייה הגדולים בשנות החמישים, וכיצד טופלו המזרחים בעשורים הראשונים של המדינה. החלק האחרון בוחן את הדרך שבה התמודדו המזרחים עם הגזענות שהחברה הקולטת הפנתה כלפיהם.

במהלך הספר אני משתמש במונחים "עולים" ו"מהגרים". כפילות זו, המקובלת במחקר, מדגישה את הבעייתיות הרבה במעמדם התרבותי של המהגרים/ העולים לישראל, שכן ה"עולים" היהודים לא היו אף פעם "מהגרים" במובן המקובל של מונח זה. מעבר לתנאים המיוחדים בהם הגיעו לארץ (למשל כקבוצות שהוכרזה עליהן חסות), הגעתם נתפסה על ידי המהגרים והקולטים גם יחד כ"עלייה" עם משמעות דתית של "עלייה לרגל" ושל שדרוג או שיפור,

ובאותו אופן עזיבתם הוגדרה כ"ירידה". כמו כן, ההגעה לארץ ישראל נתפסה באתוס הציוני כחזרה של היהודים ל"מקומם הטבעי". ניתן אפוא לומר, שאין הגירה יהודית לארץ ישראל אלא רק "עלייה". מצב זה הוא ייחודי למקרה הישראלי, והוא נוגע באחד ההיבטים הבעייתיים ביותר של הזהות התרבותית הציונית. השימוש הכפול במונחים "מהגרים"/"עולים", אם כן, מכריח אותנו לראות שמי שהיגר לארץ ישראל לא יכול היה להימנע מלעבור אותן חוויות שעובר כל מהגר בכל מקום, ואפילו קשות יותר, בגלל האשליה שהגיע "הביתה" אל "המנוחה והנחלה".

מבוא: גזע וגזענות בעידן המודרני

המושג "גזע", שקיבל משמעות מודרנית עם ירידת כוחן של המסגרות הדתיות, הלך והתפתח במאה השמונה-עשרה והפך דומיננטי עם עליית האימפריות הקולוניאליות במאה התשע-עשרה, עת שימש להצדקת העבדות והאפליה בין אוכלוסיות. את מאה השנים שבין 1850-1950 הגדיר ההיסטוריון דירק מוזס "המאה הגזעית" (racial century), שמאפייניה הבסיסיים היו תחרות בין אומות, בניית אומות ויצירת עם – עיצוב אוכלוסיות הומוגניות מבחינה אתנית. תקופה זו, שבה התפתחו תאוריות ואידאולוגיות גזעיות שביקשו לסווג ולקבוע הבדלים בין קבוצות של בני אדם, הגיעה לשיאה בשואת יהדות אירופה ומיעוטים אחרים בשנות הארבעים של המאה העשרים. באותן שנים, מדינות הלאום של אירופה, האימפריה העות'מאנית ומדינת הלאום הטורקית שקמה בעקבותיה, נקטו באמצעים קיצוניים לשם טיהור אתני. הייתה זו המאה שבה קטגוריות גזעיות מוגדרות ומובחנות היו מקור עיקרי ללגיטימציה של מדיניות חברתית.¹ הגזע היה דגם תאורטי וגם דגם פרקטי בפוליטיקה שהתבססה על סיווג אינטואיטיבי של הבדלים הנראים לעין. דגם זה שימש בדיונים כלכליים ותרבותיים, יצר היררכיות בין קבוצות אתניות, והצדיק אי-שוויון מקצועי או מעמדי. מבחינה פוליטית, התפיסות הגזעניות קידמו הנדסה חברתית רדיקלית וגם מדיניות שמרנית. האפשרות ליישם במגוון דרכים תוצר של חשיבה הומניסטית מתקדמת, מסבירה את הנוכחות האוניברסלית ואת החשיבות הייחודית של המושג "גזע" במהלך "המאה הגזעית".²

Moses, A. Dirk., "Conceptual blockages and definitional dilemmas in the 'racial century': genocides of indigenous peoples and the Holocaust", *Patterns of prejudice* 36, no. 4 (2002), pp. 7-36

Mogilner, Marina, B., *A Cultural History of Race in the Age of Empire and Nation State*, Bloomsbury (2025), pp. 1-272, esp. pp. 1-3 (להלן: 2005).

דרוויניזם חברתי ואאוגניקה

במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה התרחשו באירופה שינויים חברתיים, פוליטיים וטכנולוגיים עמוקים שעיצבו את התשתית של התרבות המודרנית. עליית הלאומיות, התיעוש, הפצת רעיונות דמוקרטיים הניעו מהפכות ורפורמות שהגדירו מחדש חברות, אומות ואימפריות. בדינמיקה ההיסטורית הזאת, ובשיח שחולל השילוב בין "מות האלוהים" ועליית המדע, עלה השיח באשר לגזע האדם. כשהאל והנשמה סולקו מהחשיבה המדעית, נותר רק חומר שבאמצעות חקירתו השיטתית, כך האמינו, ניתן להגיע לאמת בנוגע למין האנושי ואף לנסות לשכלל אותו. את האדם התחילו להגדיר במונחים גזעיים היררכיים ובמושגים כמו "חומר אנושי" (Human Material), מושג שרווח גם בשנות החמישים של המאה העשרים במערכת הבירוקרטית של מדינת ישראל הצעירה.

אחת הבעיות המרכזיות שעמדו בפני אירופה וארצות הברית במאה התשע-עשרה הייתה העיור המהיר, שהוביל להתפתחותן של שכונות גדולות, דחוסות ומוזנחות – סלאמס. באזורים אלה התיישבו אוכלוסיות מהמעמד הנמוך, עניים ופושעים, שרבים מהם סבלו מהזנחה ומחלות, והמעמד הבינוני, הבורגנות ראה בהם עצלנים ובלתי מוסריים מטבעם. עלייה בפשיעה, מחלות, אלכוהוליזם וזנות הגבירו בקרב הבורגנות את החרדה שמא המעמדות הנמוכים, שמתרבים בקצב גבוה, יעלו עליהם במספרם. התעוררו חששות מהתנוונות גזעית, במיוחד בבריטניה, שם מחקרים על גובה, משקל ובריאות בקרב חיילים הצביעו על ניוון פיזי מתקדם.³

המעצמות המערביות הלבנות והקולוניאליסטיות הגדירו את אוכלוסיית הארצות הלא-מערביות כגזעים נחותים, ועלו חששות מתהליך של התנוונות וחרדות מפני הידרדרות באיכות הגזע ומפני נסיגה לרמתם של "גזעים נחותים", אם לא יוסדר תהליך ריבוי האוכלוסין.⁴

בתגובה לפחדים אלו התפתח בבריטניה, בעקבות עבודתו של פרנסיס גלטון (1822-1911), מדע האאוגניקה (Eugenics), שהגיע לשיאו בעולם המערבי בראשית המאה העשרים. גלטון ביסס את תורתו על תאוריית הבריירה

3 Childs, Donald, J., *Modernism and Eugenics: Woolf, Eliot, Yeats, and the Culture of Degeneration*, Cambridge University Press, 2001 (להלן: Childs, 2001).

4 Mogilner, 2005

הטבעית של בן-דודו צ'רלס דרווין, וטען כי ההתקדמות ברפואה ובחברה שיבשה את התהליך הטבעי הזה על ידי הגנת יתר על החולים, העניים והחלשים. הוא טבע את המונח "אאוגניקה", מהמילים היווניות שמשמעותן "לידה טובה", לתיאור מחקר שמטרתו לשפר את איכות הגזע של הדורות הבאים.

בהשראת גלטון והמחשבה הדרוויניסטית, תנועת האאוגניקה ביקשה לשפר את המין האנושי באמצעות ברירה מלאכותית בבני אדם, תהליך שבו מתערבים באופן מכוון בהתפתחות האנושית באמצעות בחירה או שינוי של תכונות גנטיות מסוימות. תהליך זה מתבסס על עקרונות דומים לאלה של הברירה הטבעית, אך במקום שהטבע יבחר את התכונות המועדפות, בני האדם הם שמקבלים את ההחלטות. ברירה מלאכותית יכולה לכלול שיטות כמו סינון גנטי של עוֹבְרִים, הנדסה גנטית, ואפילו בחירה מכוונת של בני זוג על בסיס תכונות רצויות. תומכי הברירה המלאכותית האמינו שאפשר לשפר את האיכות הגנטית של האנושות על ידי התערבות רב־ידי. הם תמכו בפרקטיקות כגון עיקור כפוי של אנשים שנחשבו "בלתי ראויים", הגבלות הגירה על בסיס אתני, ועידוד רבייה בקרב בעלי תכונות "רצויות".⁵

בסוף המאה התשע־עשרה האמינו דרוויניסטים חברתיים ש"הישרדות המתאימים ביותר" תתקיים אם יבוטלו מוסדות הרווחה, וכי יש לאפשר לטבע לנפות, או "לעשב", את החלשים והמנוונים מהחברה. הם דחו את הרעיון ששיפור סביבתי יכול להפחית מחלות ופשיעה, וייחסו בעיות אלה לגורמים ביולוגיים וגנטיים בלבד. גישה אחת, זו של הרברט ספנסר (1820-1903), הייתה שיש לאפשר לחלשים למות ללא התערבות. אחרים תמכו באמצעים פעילים יותר, וחילקו את הפרקטיקות ל"אאוגניקה שלילית" ו"אאוגניקה חיובית". אאוגניקה שלילית נועדה למנוע מאנשים שזוהו כמנוונים להתרבות באמצעים כגון הפלות, עיקורים כפויים, מאסרים ובמקרה הנאצי – רצח עם. פרקטיקות של אאוגניקה שלילית יכלו לעצור הידרדרות גזעית אך לא יכלו לשפר אותה. מטרתה של האאוגניקה החיובית הייתה לשפר את האיכות הגנטית של האוכלוסייה על ידי עידוד רבייה בקרב המעמד הבינוני והגבלת הריבוי בקרב המעמד הנמוך. היא עודדה נישואין בין אלו שנחשבו "עליונים"

ותמרצה משפחות באמצעות תגמולים כספיים. אאגוניקאים אמריקנים ביקשו, בסוף המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים, להגביל הגירה של גזעים "נחותים", במיוחד מדרום ומזרח אירופה, וחוקקו חוקים שמנעו נישואין בין חולי נפש ועיקורם במוסדות פסיכיאטריים.

הדרוויניזם החברתי והאאגוניקה היו תנועות ביו-פוליטיות במובן שהעניקו למושג זה מישל פוקו (1926-1984), שפיתח את המושג ביו-פוליטיקה כדי לתאר צורה חדשה של כוח פוליטי שהתפתחה במערב החל מהמאה השמונה-עשרה. לפי פוקו, הביו-פוליטיקה מתמקדת בניהול ובוויסות של אוכלוסיות ותהליכים ביולוגיים ברמת הכלל, בניגוד לצורות קודמות של כוח ריבוני שהתמקדו בשליטה על טריטוריה או על יחידים. ביו-פוליטיקה עוסקת בתחומים כמו בריאות הציבור, דמוגרפיה, היגיינה, ילודה ותמותה, ומשתמשת בטכניקות של מעקב, מדידה וניתוח סטטיסטי כדי לנהל ולשלוט באוכלוסייה. פוקו גרס כי הביו-פוליטיקה היא חלק בלתי נפרד מהתפתחות הקפיטליזם והמדינה המודרנית, והיא מהווה מנגנון מרכזי של כוח בחברות בנות זמננו.

רעיונות האאגוניקה נקשרו אפוא לאסטרטגיות שלטוניות לניהול בריאות ופיריון של האוכלוסייה באמצעות התערבות בשיעורי לידה ותמותה, בריאות נפשית ופיזית ורגולציה של הגירה. בסוף המאה התשע-עשרה וראשית המאה העשרים התגבשה אפוא פרדיגמה מדעית חדשה שאימצה את הקריטריונים האמפיריים האופייניים למדעי הטבע; מושג הגזע ותפיסות אאגוניות נטמעו עמוק ברפרטואר האפיסטמולוגי והפוליטי של המודרניות המערבית.

גזע, מדע והיהודים באירופה

צעד משמעותי שהקדים את ה"מאה הגזעית" היה סיווג חמשת הגזעים האנושיים על ידי הרופא והאנתרופולוג הגרמני יוהאן פרידריך בלומנבך (1752-1840) לקווקזי, מונגולי, אתיופי, מלאי ואמריקאי, סיווג שהתבסס על מדידות של גולגולות. בלומנבך בחר בקווקזי כמקור לאדם הלבן והיפה, משום שהושפע ממסורת אירופית-קלאסית שקישרה בין יופי, סימטריה והרמוניה לבין אידאלים יווניים, והתרשם מיופיין של נשים גיאורגיות וצ'רקסיות. הוא ראה בגולגולת גיאורגית שהייתה ברשותו דגם הקרוב ביותר לשלמות,

וטען שאזור הקווקז מייצר את "הגזע היפה ביותר של בני האדם".⁶ היהודים משתייכים אמנם לסוג הקווקזי, כך טען, אך יש להם תכונות ייחודיות ההופכות אותם לגזע מובחן, וציון שמאפייני פניהם נותרו עקביים למרות פיזורם בעולם:

מעל לכול, אומת היהודים, אשר בכל אקלים נותרת זהה מבחינת מבנה הפנים הבסיסי, ראויה לציון בשל אופי גזעי כמעט אוניברסלי, שניתן להבחין בו ממבט ראשון גם על ידי מי שאינם מיומנים בפזיונומיה, אף שקשה להגדירו במילים.⁷

ההיסטוריון ג'ון אפרון העיר בהקשר זה, שחוסר היכולת של בלומנבך לתאר את מה שקיים למעשה רק בדמיונו, מאפיין את "מדע הגזע" שעשה שימוש במיתוסים גזעיים כתמיכה לטענות שאינן ניתנות לבדיקה אמפירית.⁸ במאה התשע-עשרה התפתחו תאוריות שניסו להתמודד עם אתגרים אלה. יוסטון סטיוארט צ'מברלין (1855-1927) טען בספרו "יסודות המאה התשע-עשרה" (1899), שהגזע הוא מציאות מוחשית שאינה תלויה בראיות מדעיות אמפיריות. חוקר הגזע אינו מוטרד בשאלות מתודולוגיות, וקנה-המידה העליון שלו הוא "האינסטינקט של המכליא" (instinct of the breeder). באמצעותו הוא מכיר באופן בלתי אמצעי בגזע באמצעות "קפלי המחשבה" שבמוח האוצרים את הזהויות הגזעית והפרטית ומעוררים באדם, בעצם קיומו, תחושה של הגזע מכוחה של השותפות השבטית של הדם (Blutgemeinschaft).⁹

צ'מברלין, כמו רבים ב"מאה הגזעית", ראה בגזע מפתח להבנת ההיסטוריה והתרבות. הוא האמין שכל ההישגים נובעים מהאיכות הגזעית של האדם וגרס שהמאבק בין הגזע הארי (הגרמני) לגזע השמי (היהודי) יעצב את עתיד

Painter, Nell Irvin, "Why white people are called 'Caucasian'", in: *Proceeding of the Fifth Annual Gilder Lehrman Centre International Conference*, (2003), pp. 137-151 6

Efron, John, M., *Defenders of the Race: Jewish Doctors and Race Science* 7
(להלן: Efron, 1994). כל התרגומים מכאן ואילך הם שלי אלא אם צוין אחרת, א"ב.

8 שם.

Hertz, Friedrich Otto, *Race and civilization*, K. Paul, Trench, Trubner & 9
Company Ltd, 1928, p. 167

אנתרופולוגים במאה התשע-עשרה מסווגים את גזעי האדם באמצעות מדידת גולגולות

האנושות. ביהודים ראה את ה"אחר" המוחלט, ייחס להם תכונות שליליות ותפס אותם כאיום על התרבות האירופית, במיוחד בערים, שם הם גורמים ל"דה-נציונליזציה" ופוגעים ב"ערכים הטבטוניים" של העמים הגרמניים.¹⁰ תפיסות מעין אלה, שהולידו בסוף המאה השמונה-עשרה ובמאה התשע-עשרה את האנתרופולוגיה והביולוגיה המודרניות ואת האמונה באשר להבדל איכותי בין גזעים, הפכו במהירות לעקרונות יסוד של המדע החדש. תחילה עסקו האנתרופולוגים בסיווג בני אדם, אך עד מהרה בנו היררכיה גזעית, שבה האירופאים הלבנים הוצבו בראש הסולם האנושי ושאר הגזעים, ובפרט היהודים, נדחקו לתחתיתו. בגרמניה, מקום הולדתה של האנתרופולוגיה הפיזית, נוסחו דימויים אידאליים של גזעים יפים ובראשם הקווקזים (שנחשבו מקור הגזע הלבן), ולעומתם סטראוטיפים של גזעים מכוערים שהיהודים תפסו

10 Chapoutot, Johann, "From humanism to Nazism: Antiquity in the work of Houston Stewart Chamberlain", *Miranda, Revue pluridisciplinaire du monde anglophone/Multidisciplinary peer-reviewed journal on the English-speaking world* 11, 2015

בהם מקום מרכזי. מדד כמו זווית הפנים הומצא בסוף המאה השמונה-עשרה על ידי האנטומיסט ההולנדי פטר קמפר, ולפיו ככל שהלסת בולטת יותר האדם דומה יותר לקוף או לכלב. לפי שיטה זו, "כושי" נחשב לדומה יותר לקוף מאשר לקווקזי שזווית פניו תואמת לאידאל היופי היווני.¹¹ אבל היופי לא היה רק עניין אסתטי, הייתה לו גם משמעות גזעית וביולוגית, כפי שציין ההיסטוריון וחוקר התרבות סנדר גילמן:

באמצע המאה התשע-עשרה כבר נוצר קשר בלתי נפרד בין להיות שחור, להיות יהודי, להיות חולה ולהיות מכוער. כל הגזעים, לפי האתנולוגיה של הזמנים ההם, תוארו במונחים אסתטיים, "מכוערים" או "יפים". להיות מכוער לא היה עניין אסתטי בלבד, אלא סימן לפתולוגיה, למחלה. צבעו השחור של האפריקאי, כמו צבעו השחור של היהודי, סימן לפי תפיסה זו שינוי פתולוגי בעור כתוצאה מעגבת (העגבת אחראית גם לצורת האף). האדם נשא את תסמיני מחלתו על גופו, ולפיכך גם בתוך נפשו. כל האותות האלה הצביעו על כך שהיהודי הוא בן אחד הגזעים ה"מכוערים", ולא "היפים", של המין האנושי.¹²

כך למשל, תיאר רוברט נוקס (1862-1791) הרופא, האנטומיסט והאנתרופולוג מאדינבורו (אחת הערים המובילות באירופה ללימודי רפואה באותה עת) בספרו "גזעי האדם" את הכיעור בגזע היהודי:

עצמות לחיים גבוהות; סנטר משופע חסר פרופורציה; פה מוארך ובולט, שפינותיו מאיימות להגיע כל רגע לרקות; אף גדול, מסיבי, בצורת מוט מעוקל, גדול פי שלוש או ארבע פעמים ממה שמתאים לפניו – אלו הם מאפיינים המשקפים את אופיו האפריקאי של היהודי, פיו ופניו בצורת זרבובית, שמרחיקים אותו מקבוצות אחרות, ומדגישים בחוזקה, ככל שהוא מתבגר, את שתי התכונות המעוותות הגדולות שלו – חוסר פרופורציה ואנטומיה

Efron, 1994, p. 14 11

Gilman, Sander, *The Jew's Body*, Routledge, 2013, pp. 173-174 12
(תרגום: אסף נתיב).

מובלטת. כך יוצא שהפנים היהודיות לעולם לא יכולות, ואף פעם אינן, יפות לחלוטין.¹³

בגרמניה היהודים הפכו ל"אחר" המרכזי בשיח הגזעי בעיקר בשל מעמדם החברתי הכולט והנבדל. למרות שהיו רק אחוז קטן מהאוכלוסייה, נוכחותם בתרבות הגרמנית, במקצועות החופשיים ובמסחר הפכה אותם למוקד קבוע לחיכוכים ולפולמוסים, שסבבו בדרך כלל סביב השאלה האם היהודים ניתנים לשינוי, האם ההתגרמנות שלהם אותנטית, או שמא הם חקיינים שטחיים של הגרמניות, ובסופו של דבר מזיקים לה כי הם מחדירים לתוכה תפיסות "יהודיות". אחת מהן הייתה קפיטליזם חמדני וחסר רחמים שהתבטא בספקולציות ובמניפולציות בשוק ההון תוך ניצול תמימותו של "הפולק". החשש מהיהודים גבר ככל שגברה בעם הגרמני התפיסה לפיה "הפולק" (העם במשמעות המיוחדת לגרמנים) קשור בדמו לאדמת גרמניה. גרמניה ביקשה לבנות זהות לאומית חדשה, והיהודים נתפסו בה כסמן המציין את גבול הזהות הגרמנית. בעיני הלאומנים הם נחשבו "מדינה בתוך מדינה", ישות שעלולה לבגוד; בעיני השמרנים הם נתפסו כאחראים לשינויים החברתיים, למהפכנות ולסוציאליזם, ובעיני השמאל הם סימלו הון וניצול. היו אלה הכללות סטראוטיפיות המבוססות על תערובת של מיתולוגיות גזעניות וקסנופוביה. הן יכלו לסתור זו את זו מבחינה הגיונית, אך לעולם לא סתרו את הפנטזיה על אחרותו של היהודי.

תפיסת היהודי כזר חדרה גם לספרות ולמדע; הרפואה והאנתרופולוגיה התייחסו ליהודים כאל קבוצה נבדלת, ולכן הם היו נתונים לבחינה ובדיקה חוזרת ונשנית באשר ליכולת ההשתנות וההיטמעות שלהם בתרבות הגרמנית. הגרמנים קיוו שהאמנציפציה תוביל להתבוללות מואצת, אבל למרות שאחוז המתבוללים היה גבוה (כ־12%),¹⁴ רוב היהודים לא נטשו את דתם ואת גאוותם האתנית, והמשיכו להשתייך לקהילות יהודיות. הפער בין השתלבות להתבוללות, בין נראות גבוהה לשוליות דמוגרפית, יצר מתחים רבים בין היהודים לנוצרים.

Knox, Robert, *The Races of Men: A Fragment*, H. Renshaw, 1850, p. 126 13
 Lowenstein, Steven M., "Jews in Germany in the Late 19th Century: The 14
 Demographic and Social Background", in: Kaplan, Marion, A. (ed.), *Jewish
 Daily Life in Germany, 1618-1945*, Oxford University Press 2005

אחת השאלות המרכזיות של השיח הגזעי המדעי והפופולרי נגעה לטוהר הגזע היהודי. אנתרופולוגים גרמנים טענו שהיהודים שמרו על טוהר גזעי במשך אלפיים שנה, והציגו אותם כקבוצה ביולוגית מובחנת ועמידה בפני השפעות הסביבה. מצד אחד יוחסו להם בשל "עמידות" זו תכונות בריאותיות יוצאות דופן המחסנות אותם לכאורה באופן טבעי מפני מחלות, אך באותה מידה יוחסו להם גם נטיות למחלות מסוימות, כמו מחלות נפש או שחפת. בין אם נתפסו כגזע טהור, מפוצל או מעורב, או אפילו כקהילה דתית, השיח הרפואי והאנתרופולוגי הגרמני של סוף המאה התשע-עשרה ראה ביהודים קבוצה נפרדת, והסביר ייחודיות זו במונחים ביולוגיים. הבידול של היהודי תורגם לשפה ביולוגית, אולי דווקא מפני שבמהלך "המאה הגזעית" המחסומים החברתיים והדתיים בין יהודים לגרמנים שהגדירו אותם בעבר נשחקו כתוצאה מהחילון. סימון ההבדלים בשפה החדשה של המדע, הבטיח את זיהוי היהודים גם כשהבדלים תרבותיים כמו דת או לבוש הלכו והיטשטשו. הרייך השני (1871-1918) ביסס את לאומיותו על סינתזה אורגנית בין נצרות לגזע, תוך הדרה שיטתית של יהודים כקבוצה "אחרת". תהליך זה, ששילב רטוריקה דתית, תאוריות גזעיות ופרקטיקות פוליטיות, עיצב זהות גרמנית אקסקלוסיבית שהשפיעה עמוקות על המבנה החברתי ועל המדיניות הרשמית.¹⁵

האנטישמיות לא הייתה רק תופעה חברתית, אלא כלי מדיני לגיבוש זהות. "מפקד היהודים בצבא הגרמני" שנערך ב-1916 במהלך מלחמת העולם הראשונה, חושף כיצד המדינה הגרמנית יזמה סקרים כדי להוכיח את "חוסר הפטריוטיות" של יהודים, למרות היעדר ראיות אמפיריות. פעולות אלו נועדו לבסס נרטיב של "אחרות" ולתת לגיטימציה להדרה.¹⁶ תאוריות שזיהו את הגרמנים כענף של "הגזע הארי", שולבו במדיניות הרשמית של הרייך. חששות מ"זיהום גזעי" הובילו להגבלות על נישואים בין יהודים לנוצרים, תוך שימוש בטרמינולוגיה ביולוגית-לכאורה כדי להצדיק אפליה. ההבחנה בין נוצרים ליהודים עברה הקצנה מתמדת מדת למוצא גזעי. במחקר על הקשר בין לאומיות לאנטישמיות נטען, כי היהודים תויגו כ"אויב מטפיזי"

El-Tayeb, Fatima, "The Christian Politics of Identity and the Making of Race 15
in the Post-War German Welfare State", *Sociology* (2021), pp. 1-17

Hoffmann, Christhard, "Antisemitism. 1914-1918", *Online International 16
Encyclopedia* (2014)

של הלאום – ישות חסרת שורשים המאיימת על האחדות הגרמנית. נרטיב זה אפשר למדינה ליצור דיכוטומיה בין "אנחנו" ל"אחרים" ולנהל משאבים פוליטיים דרך פריזמה של הגנת הלאום.¹⁷

בסוף המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים, מדענים ורופאים יהודים בגרמניה, שראו עצמם חלק אינטגרלי מהתרבות הגרמנית, אימצו את הפרדיגמות של מדע הגזע האירופי כדי לגבש זהות יהודית מודרנית. פעילותם האמביוולנטית שיקפה מתח בין רצון להתגונן מפני אנטישמיות "מדעית" לבין תרומה לא מכוונת לחיזוק נרטיבים גזעניים.¹⁸ אף שרוב המחקרים האלה ביקשו לסתור את האנטישמיות, הם תרמו להטמעת הרעיון שהיהודים מהווים קבוצה ביולוגית נפרדת. כך למשל מחקריו של שמואל וייסנברג (1867-1928), רופא ואנתרופולוג יהודי שפעל בעיקר ברוסיה בסוף המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים, על טיפוסים אתניים יהודיים, אומץ על ידי חוקרים אנטישמיים כהוכחה לשוני המולד של היהודים. מדע הגזע היהודי הפך אפוא לכלי בעל פני יאנוס: מצד אחד היה זה מנגנון הגנה אינטלקטואלי, ומצד שני – מסד נתונים לאישוש סטראוטיפים גזעניים.¹⁹

ככל שתאוריות ההומוגניות הגזעית הופרכו והופיעו תאוריות פוליגנטיות שטענו כי כל אומה מורכבת מתערובת של גזעים, עלתה שאלה מרכזית: מתי התערבבו יהודים עם לא־יהודים – האם הערבוב התרחש בארץ ישראל הקדומה, מה שמרמז שהיהודים מעולם לא היו גזע טהור, או שמא מדובר בתוצאה של גלות ממושכת. אנתרופולוגים יהודים דנו בסוגיה זו בפומבי עם מדענים לא־יהודים תוך שימוש במקורות היסטוריים. מדע הרפואה הפך לכלי לחקר הזהות הלאומית הגרמנית והיהודית; שפתו הסמכותית והמעמד החברתי של מדע הרפואה חיזקו את התפיסות על הבדלים גזעיים ועל הומוגניות גרמנית.

לא רק הגוף היהודי הוגדר מחדש במונחים גזעיים, אלא גם האישיות היהודית. במהלך "המאה הגזעית" נטען למשל, שליהודים יש תכונות נשיות –

Stoegner, Karin, and Johannes Hoepoltseder, "Nationalism and Antisemitism 17
in the Postnational Constellation: Thoughts on Horkheimer, Adorno, and
Habermas", in: *Global Antisemitism: A Crisis of Modernity*, Brill, Nijhoff
2013, pp. 119-131

Efron, 1994 18

Hart, Mitchell B., "Racial science, social science, and the politics of Jewish 19
assimilation", *Isis* 90, no. 2 (1999), pp. 268-297

רעיון שמקורו בימי הביניים, אז נטען שגברים יהודים חווים מחזור חודשי או מסוגלים להניק.²⁰ אחד התומכים הבולטים ברעיון הנשיות היהודית היה הפילוסוף המומר האוסטרי אוטו שלמה וייניגר (1880-1903), שבספרו מין ואופי מ־1903 הביע עמדות אנטישמיות.²¹ וייניגר טען שכל אדם מורכב מתכונות גבריות ונשיות: הגבריות מסמלת לוגיקה, כבוד, מוסר ויכולת לגאונות, ואילו הנשיות מסמלת חוסר יושר והתמקדות בסיפוק מיני, בין אם כזונה ובין אם כאם, וכי היהודים הם "גזע נשי". תפיסה זו רווחה גם אצל חוקרים יהודים אחרים, שכמוהו הפנימו את הרעיון שהיהודי הוא נשי, והציגו סדרה של תכונות סטראוטיפיות שהם ניסו להתמודד איתן באמצעות בניית זהות ציונית "בריאה" המוחקת את כל התכונות השליליות שיוחסו ליהודים באירופה.

היהודים, מדע־הגזע והציונות

בשלהי המאה התשע־עשרה ותחילת המאה העשרים, אירופים מכל הקשת הפוליטית והתרבותית האמינו במושג הגזע. אמנם הדגשים והמסקנות היו שונים ומגוונים, אך עצם קיומם של הבדלים מהותיים, לעיתים תהומיים, בין קבוצות אנושיות לא הוטל בספק. היהודים, ובכללם הציונים, היו חלק מאותו קונצנזוס. האנתרופולוגים הציונים התכתבו עם האנטישמים הגזעניים; בעוד האחרונים הדגישו לרוב את נחיתות היהודים או את האיום שבעליונותם, הציונים טענו שהיהודי אינו בן לגזע מנוון, אלא להפך – בן לעם על סף תחייה לאומית, והדגישו את הפוטנציאל הגלום בו לאור תרומתם האדירה של היהודים להתפתחות הציוויליזציה האירופית.

בשנת 1904 הופיע בפרוסיה ספרון קטן שכותרתו *אנתרופולוגיה וציונות*. מחברו אהרן סנדלר (1879-1954), רופא ופוליטיקאי יהודי אוסטרו־הונגרי וציוני, כתב בו כתב הגנה על הרעיון הציוני, תוך שימוש בראיות מדעיות כדי להוכיח כי במובן הפסיכולוגי היהודים, כמו כל הגזעים הגדולים, ניחנים באישיות ייחודית. ליהודים יש גאונות מיוחדת, שהוכחה באמצעות תרומתם

20 Gilman, S.L., *Jewish Self-Hatred: Anti-Semitism and the Hidden Language of the Jews*, Baltimore: John Hopkins University Press 1986

21 הספר מין ואופי תורגם לעברית בידי צבי רודי ויצא לאור בהוצאת תרבות בשנת 1964.

הרבה לאנושות, ואם יזכו לתנאים נכונים הם יכולים להגיע להישגים גדולים אף יותר.²²

הציונות השתמשה בשיח הגזעי כדי להדגיש את ייחודיותו הלאומית של העם היהודי, וטענה שטוהר הגזע שלו מוכיח רציפות היסטורית וביולוגית הראויה לריבונות לאומית. הם הזהירו מפני נישואי תערובת, שהיו מבחינתם התאבדות גזעית, קראו לשיבה לארץ ישראל כהמשך טבעי של ההיסטוריה הביולוגית, בדומה לנוסח הפולקסיטי-גרמני ובניגוד לדגם האזרחי הצרפתי או האמריקאי, והציגו את ההלכה כמנגנון אאוגני ששמר על טוהר הגזע. כך למשל אליאס אליהו אורבך (1882-1971), שהיה רופא והיסטוריון, טען שהיהודים שמרו על סגירות ביולוגית הודות לאינסטינקט גזעי שיש להם ולסביבה שעוצבה על ידי ההלכה. גם מתנגדים אנטישמיים ליהודים שיבחו לעיתים את "התבונה האאוגונית" הגלומה בהלכה, וראו בה הסבר להישרדות היהודים לאורך הדורות. חוקי הכשרות למשל הוסברו כמגינים מפני "זיהום" גנטי דרך המזון, וההתנגדות היהודית לגיור הוצגה כבלם ל"דילול" הדם היהודי.

מקס יוסף, רב רפורמי גרמני ציוני, כתב בשנת 1908 על הגזעיות הטבועה ביהודי כחלק מגורלו:

אם המוני יהודים יעזבו את היהדות, מצבם ישתנה אך מעט. זאת למדנו מן ההיסטוריה [...] כי גם אז יוותר דבר מפריד ומייחד: הגזע! הגזע הוא הגורם הנוסף שמפריד את היהודים הליברלים-דתיים מסביבתם, ממש כפי שהוא מפריד את האורתודוקסים. ככל שינסה היהודי להסיר מתוך הדת כל רבב לאומי ולהשאיר אותה כמבנה ערטילאי המרחף באוויר, לא יוכל להשיל מעצמו את הגזע הטבוע בכל ישותו הגופנית והנפשית. את הגזע הוא לא יוכל להסיר.²³

הציונות שאפה לייצג את כלל היהודים בעולם. לפיכך היה עליה למצוא להם מכנה לאומי משותף כמו שפה וארץ מולדת. כיוון שבראשית המאה

Efron, 1994, p. 123 22

23 יוסף, מקס, היהדות על פרשת דרכים, דברים על השאלה הגורלית אל האמיצים והאצילים בעם היהודי, רמת גן: אוניברסיטת בר-אילן 2018, עמ' 53 (תרגום: ארנו בר).

העשרים היהודים היו פזורים ברחבי העולם בעשרות תרבויות שונות, בעלות שפות ומסורות שונות ומנוגדות במקרים רבים, המושג "גזע" המדעי כביכול, וההנחה שכל היהודים משתייכים לאותו גזע, היוו גורם משמעותי בטיעון הציוני. ניתן לומר, שבמקביל לתנ"ך שהיה "קושאן היסטורי", תאוריית גזע לאומית בנוסח הפולקסיטי הגרמני, זו שהגדירה את הלאום כקשור לאדמתו בקשר גזעי, הייתה "קושאן מדעי" של הציונות.

עם זאת יש לזכור שלא כל הקולות היהודיים והציוניים אימצו את השיח הגזעי. מרדכי קפלן (1881-1983), מייסד "התנועה ליהדות מתחדשת" (התנועה הרקונסטרוקטיבית) בארצות הברית, טען כי הלאומיות היהודית חייבת להתבסס על תרבות ולא על ביולוגיה. ההיסטוריון שמעון דובנוב (1890-1941) דחה את "המיתוס הגזעי" וטען כי יהדות מזרח אירופה היא תוצר של המרות דת והתבוללות. ביקורת חריפה יותר הביעו הוגים אורתודוקסים כמו הרב יצחק ברויאר (1883-1946), שטען כי הציונות הגזעית היא חילול הקודש של הרעיון המשיחי. "עם ישראל אינו גזע אלא קהילת אמונה", כתב, ובכך אימץ עמדה אנטי־מהותנית מתקדמת בהקשר התקופתי.²⁴

באידאולוגיה של התנועה הציונית היה אפוא ממד גזעי ואאווגני מודע, שבאמצעותו ניסתה לתקן את מי שסימנה כיהודי גלותי ולברוא יהודי חדש, שתכונותיו יהיו היפוך של התכונות השליליות שיוחסו לו בתרבות האירופית. כנגד החמדנות ותאוות הממון, הועמדה האידאולוגיה השיתופית והאידאליסטית; כנגד אי־פרודוקטיביות וטפילות – קריאה נמרצת ל"כיבוש העבודה"; כנגד הנשיות של הגוף והנפש – פולחן של גבריות ואקטיביות; כנגד חוסר יצירתיות – נטייה לפעילות חדשנית עם דגש על "מקוריות"; כנגד אינטלקטואליות־יתר – דגש על חשיבה מעשית ורתיעה מהגות מעמיקה ומאינטלקטואליות; כנגד פרימיטיביות (לא־מודרני ולא־מתורבת) – הבלטת יתרונות הטכנולוגיה המודרנית כאימננטיים לציונות; כנגד הסטנדרטים הירודים של ההיגיינה (סירחון מובנה) – תוכנית היגיינית אינטנסיבית של הפרט והחברה; כנגד היעדר כישורים צבאיים – מיליטריזם ועידוד למעשי גבורה; כנגד הטענה בדבר התנהגות אנטי־חברתית ואנוכית – סולידריות ונאמנות למדינה; כנגד רחמנות־יתר לכאורה פותח רעיון "הציונות האכזרית"; כנגד השחוריות שיוחסה ליהודים – אימוץ דימוי לבן והשתייכות לגזע הלבן.

24 ברויאר, יצחק, שני מקלות רועים, ירושלים: מוסד הרב קוק, 1951, עמ' 126.

כל הניגודים האלה לא נתפסו רק כרעיונות מופשטים או סמליים, אלא גם ככשלים פיזיים ונפשיים קונקרטיים שיש לתקנם באמצעות תקנות חדשות ופרקטיקות של התערבות. כך למשל כותב ב־1953 צבי נשרי (1878-1973), אחד ממורי ומפקחי ההתעמלות העברים המודרניים הראשונים ואחד מסוכני הביו־פוליטיקה הציונית, בחוברת רשמית של משרד החינוך:

חסרונות שמנו בנו אומות העולם – פחדנים, משתמטים מעבודת הצבא, שונאי עבודה גופנית, מנווני גוף (בעלי גב עקום) וכו' וכו' נעלמו במשך הזמן הודות לחנה"ג [לחינוך הגופני], שהתחלנו לטפל בו, והודות לרוח הלאומית שהתחילה מפעמת בקרב בני עמנו וביחוד הודות השאיפה לחיים טבעיים והגשמתה במולדת.²⁵

במפנה המאות התשע־עשרה והעשרים, בעיצומה של "המאה הגזעית", התפתח דפוס מחשבה ייחודי בקרב אינטלקטואלים ומדענים יהודים וציונים, ששילב בין ציונות לאנתרופולוגיה גזעית. עבור הוגים כמו תיאודור הרצל (1860-1904), מקס נורדאו (1849-1923) וארתור רופין (1876-1943), מושג הגזע ונגזרותיו היה לא רק כלי להגנה מפני אנטישמיות, אלא גם כלי מדעי לבניית זהות לאומית חדשה. השימוש בפרדיגמות גזעיות נבע מצומת מורכב של תנאים היסטוריים: הצורך להתמודד עם האשמות אנטישמיות בדבר נחיתות ביולוגית, השאיפה ליצור אחדות בין קהילות יהודיות מפוצלות, והניסיון להעניק בסיס "מדעי" לפרויקט הציוני. בתוך הקשר זה, אינטלקטואלים יהודים מצאו עצמם לכודים בדילמה כפולה: מחד גיסא, הרצון להשתלב במדע האירופי שהפך את הגזע לקטגוריה מרכזית; מאידך גיסא, הצורך להתמודד עם השלכותיהן ההרסניות של תאוריות אלה על מעמדם החברתי. התגובה הציונית לפרדוקס הזה הייתה יצירת נרטיב גזעי נגדי – טיעון שלפיו היהודים אכן מהווים גזע נפרד אך בעל תכונות חיוביות הדורשות חידוש ריבונות לאומית על אדמתו המקורית של העם.

25 נשרי, צבי, קיצור תולדות החינוך הגופני, תל אביב: משרד החינוך והתרבות – המחלקה להכשרה גופנית, תשי"ג.